

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.344.34(497.473)"18"

Prejeto: 6. 6. 2018

Tanja Gomiršek

dr., muzejska svetovalka, Goriški muzej, Grajska cesta 1, Kromberk, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: tanja.gomirsek@goriskimuzej.si

Pismenost kmečkega prebivalstva Goriških brd v 19. stoletju

IZVLEČEK

Prva šola v Goriških brdih je bila ustanovljena leta 1826 v Kojskem, v drugih krajih pa so šole ustanovljali po letu 1850. Do tedaj, pa tudi še kasneje, je bil pretežno del prebivalstva tega območja nepismen. Tu je živelo pretežno kmečko prebivalstvo, ki se je z obrtjo ukvarjalo zgolj kot z dopolnilno dejavnostjo. V družinah revnih slojev so za preživetje delali vsi člani. Znanje branja in pisanja jim je bilo težko dostopno, saj si stroškov šolanja niso mogli privoščiti. Le premožne družine so v 1. polovici 19. stoletja šolale za naslednike izbrane prvorojence oziroma sinove. Redke družine veleposestnikov in uradnikov so šolale tudi dekleta. Večino otrok so poučevali zasebni učitelji, dekleta pa so obiskovala šolo, ki so jo v Gorici imele sestre ursulinke. Samo nadarjeni učenci so svoje znanje izpopolnili na Goriški normalki. Visok družbeni položaj pismenih v skupnosti se je kazal v zasedanju pomembnih položajev oziroma opravljanju funkcij župana, svetnika, cerkvenega ključarja, zapriseženca pri popisu premoženja ter priče pri oporokah.

KLJUČNE BESEDE

kmečka družba, Goriška brda, pismenost, vaške elite, izobrazba žensk

ABSTRACT

LITERACY AMONG THE RURAL POPULATION OF THE GORIŠKA BRDA IN THE NINETEENTH CENTURY

The first school in the Goriška brda was founded at Kojsko in 1826 and in other places after 1850. Until then, and even afterwards, illiteracy was highly prevalent in the area. The population of the Goriška brda area was predominantly rural and as such engaged in crafts strictly as a complementary activity. In the poorest social strata, all family members were required to work to make survival possible. Unable to obtain the costly schooling, they could not afford to learn reading and writing skills. In the first half of the nineteenth century, only wealthy families could provide their first-born sons with education to become their successors. The few families of large estate owners and officials in the area also schooled their daughters. Most children received their education from private tutors and girls attended an Ursuline school in Gorica. Only talented pupils pursued further education at Gorica's normal school. The high social status that literate individuals enjoyed in the community was reflected, among others, in their occupying high positions or the offices of mayor, councillor, church caretaker or in serving as sworn witness to property inventory and witness to last wills and testaments.

KEY WORDS

rural society, Goriška brda, literacy, village elites, education of women

Uvod

Kmečko prebivalstvo Goriških brd je v 19. stoletju spadalo v različne socialne skupine, saj so bile nekatere družine lastnice zemlje, ki so jo obdelovale, druge so imele del zemlje v zakupu, veliko pa je bilo takih, ki so se preživljale z obdelovanjem zemlje, ki v celoti ni bila njihova last.¹ Zaradi razdrobljenosti in majhnih kmečkih obratov so družine svoje dohodka dopolnjevale z dninarstvom, dalj časa trajajočim služenjem v bližnjih in daljnih mestih, sekundarnimi dejavnostmi in storitvami, tihotapljenjem in prekupčevanjem.² Najmanj je bilo premožnih posestniških družin, ki so imele tako velika zemljišča, da jih niso obdelovale le same, temveč so posamezne kose ali kmetije oddajale v zakup. Pripadnost posameznemu družbeno-ekonomskemu in s tem socialnemu sloju družine je pogojevala različne poglede na izobraževanje otrok. Prav tako je bilo omogočanje šolanja povezano s stopnjo kulturne zavesti lokalnega duhovnika³ ter ustanovitvijo vaške šole. V prispevku smo se osredotočili na stanje pismenosti prebivalstva Goriških brd na podlagi sondažne analize pismenosti krstnih botrov dveh ekonomsko in geografsko različnih območij, današnje župnije Kojsko in Kožbana.

Učitelji šole v Kojskem kmalu po prvi svetovni vojni: Ema Lenardič, Viktor Zgonik in Paulina Kumar (fotografija last Željka Kumarja iz Kojskega).

Na primeru sondaže krajev župnije Kojsko raziskujemo pismenost prometno prehodnega večjega kraja v času ustanovitve osnovne šole in že pred tem, na primeru župnije Kožbana pa stanje od središč odmaknjenega območja v 19. stoletju. Poleg tega raziskujemo, kakšne spremembe v pismenosti prebivalstva je prinesla ustanovitev osnovne šole. Pismenost je v ožjem pomenu besede sposobnost branja in pisanja, v širšem pa sporazumevalna zmožnost.⁴ Na podlagi podpisov posameznikov ne moremo z gotovostjo trditi, da so bili pismeni v najožjem pomenu besede. Iz zapisov v sočasni literaturi lahko razberemo, da so se nekateri naučili zgolj podpisati, drugi pa le najosnovnejšega branja in pisanja. Vsekakor pa lahko na podlagi sprememb števila podpisanih oseb sledimo splošnim družbenim spremembam v pisni kulturi kmečkega prebivalstva.

Za analizo župnije Kojsko je bila izbrana edina ohranjena⁵ krstna knjiga iz prve polovice 19. stoletja.⁶ Kojsko, kot so zapisali v 19. stoletju, »leži na okrajni cesti, po kateri poteka precej živahen promet, in ker je središče, v katerem imata sedež orožniška in finančnostražniška postaja, ima ta občina največje dohodka na občinski užitnini od vina, mošta, piva in žganja, in sicer povprečno več kot 3000 kron na leto.«⁷ Kraj je imel status trga⁸ oziroma večje vasi, v prvi polovici 19. stoletja je bil tu sedež krajevnega sodišča, kjer je bilo zaposlenih kar nekaj domačih in tujih uradnikov.⁹ Kojsko leži v bližini mesta Gorica, ki je kot večje središče v svoj vplivni krog pritegovalo okoliške prebivalce, ki so na mestnem trgu dnevno prodajali zelenjavo, sadje, mleko in druge pridelke.¹⁰ Analiza treh krstnih knjig s severozahodnega dela Goriških brd, tj. območja župnije Kožbana, ki obravnavajo celotno 19. stoletje,¹¹ pa služi Kojskemu za primerjavo. Gre za težje dostopno višje ležeče območje, ki je bilo v večji meri poraščeno z gozdom in grmičjem ter je v 19. stoletju gravitiralo k Čedadu. Do razpada Beneške republike leta 1797 je območje delila meja.¹² Bilo je odmaknjeno od takrat urejenih poti na višje ležečem delu Brd. Tu so se novosti, ki so se širile iz mesta na podeželje, uveljavile najkasneje. To lahko vidimo na primeru bivanjske kulture. Franciscejski kataster, ki je kratko opisal bivališča, je za celotna Goriška brda zabeležil, da so hiše kamnite in pokrite s strešniki, le za območje Kožbane in sosednjih vasi

⁴ Bešter-Turk, Pismenost, str. 58.

⁵ V jugovzhodnem delu Goriških brd, kamor spada tudi župnija Kojsko, je zaradi soške fronte gradivo župnijskih arhivov pretežno uničeno.

⁶ ZA Koj, Libro de nati 1824–1853.

⁷ ASPG, Giunta provinciale, sez. II-52, busta 506, fasc. 1368 – Prošnja Jožefa Štekarja in drugih, 25. 3. 1906.

⁸ V Kojskem sta bila dva sejma letno: 25. aprila in 22. oktobra (Gabršček, *Kažipot*, str. 4 in 10).

⁹ Gomiršek, *Kojsko in Brestje*, str. 70–74.

¹⁰ AST, CF, 678.

¹¹ ZA Kož, LB I, II in III.

¹² Marušič, *Brda in državne*, str. 120.

¹ Gomiršek, *Spremembe*, str. 260.

² Gomiršek, *Gospodarska*, str. 43.

³ Od vseh naročnikov *Novic* na Goriškem sta bila v Goriških brdih do leta 1843 to le kojščanski župnik Miha Gomišček in leta 1848 Anton Gregorič, župnik v Steverjanu (Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 2–3).

Učiteljica Pavlina Kumar je bila pogosto birmanska botra (fotografija last Željka Kumarja iz Kojškega).

je zabeleženo, da so nekatere hiše krite s strešniki, druge pa še s skrlami in slamo.¹³

Socialni in družbeni položaj botrov ter njihova pismenost

Družina si je tudi pri krstu utrjevala prijateljska, sorodstvena in druga razmerja, zato so ljudje otroku s posebno pozornostjo izbirali botre. Za otroka je bilo pomembno, da je za botra dobil nekoga, ki ga bo v bodoče varoval in mu ne bo odrekel potrebne pomoči. Izbira botrov torej ni bila naključna, saj so v sfero botrstva skušali pritegniti v prvi vrsti premožnejše sorodstvo ter pomembnejše prebivalce vasi ali celo drugih vasi. Posebne pozornosti so bili deležni sorodniki s premoženjem in brez lastnih potomcev,¹⁴ tudi

¹³ AST, CF, 215.

¹⁴ Od premožnih sorodnikov so pričakovali in bili deležni vsakodnevne materialne pomoči, ki so jim jo vračali s podporo in pomočjo v obliki dela. Premožni sorodniki so jim to vrnili tudi z volili v oporokah. Bogata vdova Marija Manfreda je tako nečaku Mohorju Lenardiču volila 100 goldinarjev, nečakinji Marici Lenardič 50 goldinarjev ter za leta zvestega

duhovniki.¹⁵ Primerjava poklicne oziroma socialne strukture staršev krščenih otrok (Preglednica 1) pokaže, da so bili botri krščencev (Preglednica 2) glede na starše enako ali višje socialno razvrščeni. Opazimo torej, kot že rečeno, da so bili za botre pogosteje izbrani bogatejši in vplivnejši vaščani, tj. obrtniki, uslužbenci na sodišču in posestniki.¹⁶

PREGLEDNICA 1: Poklicna struktura staršev novorojencev na primeru krstne knjige Kojško.¹⁷

Poklic	Število	%
Kmet	549	82,9 %
Zakupnik	6	0,9 %
Trgovec	4	0,6 %
Dninar	1	0,2 %
Uslužbenec sodišča	22	3,3 %
Posestnik	11	1,6 %
Obrtnik	59	8,9 %
Beračica	1	0,2 %
Vojak	3	0,5 %
Učitelj – organist	6	0,9 %
Skupaj	662	100 %

služenja še: štiri pare novih rjuh iz domačega platna, 12 prazničnih srajc, 12 prazničnih kril, novo posteljo, polnjeno z volno, 12 prazničnih in delovnih predpasnikov, nov suknjič iz sukna škrlatne barve, 6 novih naglavnih rut, 3 iz grobega in 3 iz finega platna, ter končno 6 parov suknjenih nogavic v barvi škrlata in 2 novi skrinji iz orehovine z okovjem s 6 prtiči, 2 prtoma ter prtom iz debelega in grobega platna; nečaku Mihaelu 50 goldinarjev, svakinji Agnes Maraž, rojeni Manfreda, 50 goldinarjev ter nečaku Valentinu, sinu Jožefa Maraža, 30 goldinarjev (ASG, LST, 104, 127).

¹⁵ 27. januarja 1832 je na zemljiškoknjižnem uradu vlogo za vknjižbo nepremičnin v Pevmi podal Jožef Kodermac. Nepremičnine je dobil z darilno pogodbo, ki so jo 20. decembra 1831 sestavili v Pevmi. Z njo mu je stric, duhovnik Andrej Kodermac, prepustil v last in gospodarjenje: približno polovico južnega dela stare kolonske hiše št. 94, ki jo deli zid, sezidan pred kratkim. Sestavljali so jo štirje prostori, in sicer podstrešek in kuhinja v pritličju ter soba in senik v nadstropju; pod streho je bila žitna kašča. Sem sta spadala tudi polovica dvorišča in star hlev, ki ga je že prej razdelil darovalec, poleg tega pa še sel njive s trtami, imenovan Grojna, pod št. 3 v velikosti 7 njiv in 168 tavol ter del njive s trtami št. 4 v velikosti 1 njive, oboje v Pevmi (ASG, LST, 172, 121).

¹⁶ Za botre so izbirali sorodnike in znance iz najpremožnejših družin, ki so jih poznali (Averso Pellis, L'infanzia, str. 58).

¹⁷ ŽA Koj, Libro de nati 1824–1853.

PREGLEDNICA 2: Poklicna struktura in kombinacije botrov novorojencev na primeru krstne knjige Kojško.¹⁸

Poklic botrov	Število	%
Kmet	421	63,4 %
Kmet – dekla	6	0,9 %
Kmet – kuharica	9	1,4 %
Kmet – obrtnik	84	12,6 %
Kmet – uslužbenec sodišča	13	1,9 %
Kmet – posestnik	6	0,9 %
Posestnik	23	3,4 %
Posestnik – obrtnik	13	1,9 %
Posestnik – uslužbenec	8	1,2 %
Posestnik – duhovnik	2	0,3 %
Obrtnik	27	4,1 %
Obrtnik – kuharica	7	1,1 %
Obrtnik – uslužbenec sodišča	18	2,7 %
Uslužbenec sodišča	16	2,4 %
Dekla – hlapec	3	0,5 %
Trgovec	3	0,5 %
Dacar – dekla	3	0,5 %
Sodnik – plemič	2	0,3 %
Skupaj	664	100 %

Iz gradiva krstne knjige je še razvidno, da so vsi starši, tudi posestniki, za botre svojim otrokom izbirali sorodnike, ki so imeli enak ali višji socialni status.¹⁹ Ob krstu otroka, čigar oče je bil posestnik, so bili botri vedno posestniki oziroma osebe z visokim položajem v družbi, v kateri so starši živeli. Tako sta premožna posestnika iz Kojškega Jožef Žigon in njegova žena Katarina pri hčerinem krstu leta 1840 za botra izbrala materinega sorodnika, duhovnika Antona Šviligoja, ter očetovo sestro Franciško, po kateri je krščanka dobila ime Franciška Marija.²⁰ Leta 1825 sta se kot botra pri krstu njune druge hčerke Karoline podpisala kojščanski sodnik dr. Carlo Flamio in dobroski gospod, grof Ludvik Catterini.²¹

PREGLEDNICA 3: Število in razmerje med spolom botrov v krstni knjigi Kojško.

Vsi vpisi	Botri	Botre
1391	643	748
100 %	46,2 %	53,8 %

PREGLEDNICA 4: Podpisi botrov in boter.

Razmerja	Skupaj	Podpisani botri	Podpisane botre
Vsi podpisi	179	157	22
Delež	100 %	87,70 %	12,30 %
Vsi vpisi	1391	643	748
Delež vseh vpisov	12,90 %	11,30 %	1,60 %

PREGLEDNICA 5: Najpogosteje podpisani botri v Kojškem.

Boter	Število vpisov	Poklic
Ludvik Lenardič	18	Sodni sluga
Sebastijan Mačus	13	Pisar sodišča
Henrik Marinič	8	Pisar sodišča
Dr. Carlo Flamio	8	Sodnik
Jožef Žigon	7	Aktuar ²²
Jožef Kumar	6	Organist, učitelj
Anton Kumar	5	Kmet
Jožef Cotič	4	Posestnik
Nikolaj Terkuč	2	Posestnik
Jožef Urbančič	2	Posestnik

PREGLEDNICA 6: Podpisane botre v Kojškem.

Botra	Število vpisov	Poklic
Ana Urbančič	5	Posestnica
Karolina Žigon	3	Posestnica
Katarina Konjedic	2	Posestnica
Ana Mačus	2	Posestnica
Katarina Žigon	1	Posestnica
Terezija Molga	1	Posestnica
Jožefa Battistig de Rothenfeld	1	Posestnica
Marija Battistig de Rothenfeld	1	Posestnica
Caterina de Flamio	1	Posestnica
Karolina Vendramin	1	Učiteljica
Ana Marija Gašparin	1	Posestnica
Uršula Gašparin	1	Posestnica
Katarina Kumar	1	Kmetica
Ana de Kunčič	1	Posestnica

Iz analize krstne knjige je razvidno dvoje: v 1. polovici 19. stoletja je v kmečkem okolju župnije Kojško pismenih malo prebivalcev, seveda bistveno več moških kot žensk. V luči ugotovitve, da so bili za botre pogosteje zaproseni premožnejši in uglednejši člani skupnosti in sorodstva, lahko trdimo, da je analizirana stopnja pismenosti nekoliko višja od dejanskega stanja. Podpisani botri in botre so bili člani vaskelne elite, kamor so spadali zlasti posestniki, premožni

¹⁸ ŽA Koj, Libro de nati 1824–1853.

¹⁹ V tem kontekstu so povezave in njihove mreže zaradi majhnega števila družin z visokim socialnim in družbenim statusom v posamezni skupnosti segale prek meja skupnosti.

²⁰ ŽA Koj, Libro de nati 1824–1853.

²¹ ŽA Koj, Libro de nati 1824–1853.

²² Aktuar (attuario) je bil zapisovalec sodišča (Valjavec, *Italijansko-slovenski*, str. 28). V našem primeru je aktuar več kot zgolj pisar, saj je opravljal tudi funkcijo notarja. Bil je zapisovalec oziroma pisec in pričal pri poročnih in darilnih pogodbah, oporokah in pobotnicah.

Jožef Kumar (sedi drugi z leve) je bil prvi učitelj šole v Kojškem in tudi cerkveni organist. Na fotografiji je posnet s cerkvenim pevskim zborom okoli leta 1870 (fotografija last Ane Štekar iz Kojškega).

kmetje ter pripadniki nekmečkih poklicev, ki so bili v našem primeru povezani s službami na krajevnem sodišču v Kojškem in z novonastalo šolo.

Prva krstna matična knjiga župnije Kožbana, ki zajema čas 1785–1826, kaže homogeno poklicno strukturo staršev in botrov. Starši so vsi opredeljeni kot kmetje, pri botrih pa ni večjih izjem: 831 je bilo vpisanih kmetov oziroma kmetič, dvakrat mejni stražnik – *soldato bancale* –, dvakrat dekla – *contadina serva* – in enkrat krojač – *sarto*. Podpisan ni bil noben boter oziroma botra. Prvi botrov lastnoročni podpis zasledimo šele v *Liber baptizatorum II* (1827–1852), in sicer se je 11. maja 1848 podpisal posestnik – *possidens* – iz Vrhovlja pri Kožbani *Giuseppe Camuscig*, ki je bil boter Tereziji Korečič iz Podpoznika; isti je bil boter še 8. septembra 1849 in 19. maja 1850. V prvi krstni knjigi se je 9. septembra 1849 podpisal le še kmet²³ – *rusticus* – Kristjan Sirk iz Slapnika, vsi ostali botri pa so se podpisali s križcem. Druga knjiga že kaže podrobnejše razslojevanje znotraj kmečkega prebivalstva: od vseh botrov so bili ti v 625 primerih

poklicno opredeljeni kot kmetje – *rustici* –, v devetih primerih je šlo za botra, ki je bil hlapec – *famulus* –,²⁴ enkrat zakupnik – *collonus* –, petkrat posestnik – *possidens* –, trikrat krčmar – *caupo* –, dvakrat zidar,²⁵ dva botra pa poklica nista navedla. Tretja krstna knjiga, ki zajema obdobje 1853–1899, je do leta 1882 med botri navedla 1056 kmetov, dve botri sta bili vaščanki – *vilici* –, enega zidarja – *aeditus* – ter dva posestnika – *possidens*. Novi administrator in od junija 1882 kurator, od novembra 1898 pa župnik – *parochus* – Jožef Golja je med botri ločil: 158 posestnikov – *possidens* – in 157 kmetov – *rustici*, omenja se še vaščanka ter zidar z ženo – *aeditus et uxor ejus*. Lahko rečemo, da se je v tem obdobju na Kožbanskem začela pospešena družbena in socialna diferenciacija. Po ustnih virih so družine konec 19. stoletja odkupovale svoje kmetije in napredovale v status kmetov,²⁶ ki jih je duhovnik označil za *possidens*.

²³ Lokalna terminologija je v preteklosti ločila različne statuse kmečkega prebivalstva. Izraz *kmet* je pomenil zakupnika, izraz *svovjak* je pomenil malega lastnika kmetije, izraz *posestnik* pa je pomenil lastnika večje kmetije, ki je del zemljišč navadno dajal v zakup.

²⁴ *Famulus apud Christianum Camuscig in Vercoglia, famulus in Kožbana, famula apud Christianum Blasig, famulus in Kožbana, famulus apud Christianum Veliscig ex Vertazbe, famulus apud Christianum Blasig in Kosbana, famulus in Senik, famulus apud Christianum Camuscig, famulus Christianus Veliscig in Vertazba.*

²⁵ *Cementarius ex Quisca in murarius.*

²⁶ Po pripovedovanju poročevalke, ki želi ostati anonimna, zapisa Tanja Gomiršek.

PREGLEDNICA 7: Poklic botrov v današnji župniji Kožbana v obdobju 1785–1826.

Poklic	Število	%
Kmet	831	99,3 %
Mejni stražnik	2	0,3 %
Hlapec/dekla	2	0,3 %
Krojač	1	0,1 %
Skupaj	836	100 %

PREGLEDNICA 8: Poklic botrov v današnji župniji Kožbana v obdobju 1827–1852.

Poklic	Število	%
Kmet/kmetica	625	96,6 %
Hlapec/dekla	9	1,4 %
Zakupnik	1	0,1 %
Posestnik	5	0,8 %
Krčmar	3	0,5 %
Zidar	2	0,3 %
Neopredeljeno	2	0,3 %
Skupaj	647	100 %

PREGLEDNICA 9: Število in razmerje med spolom botrov v krstni knjigi Kožbana.

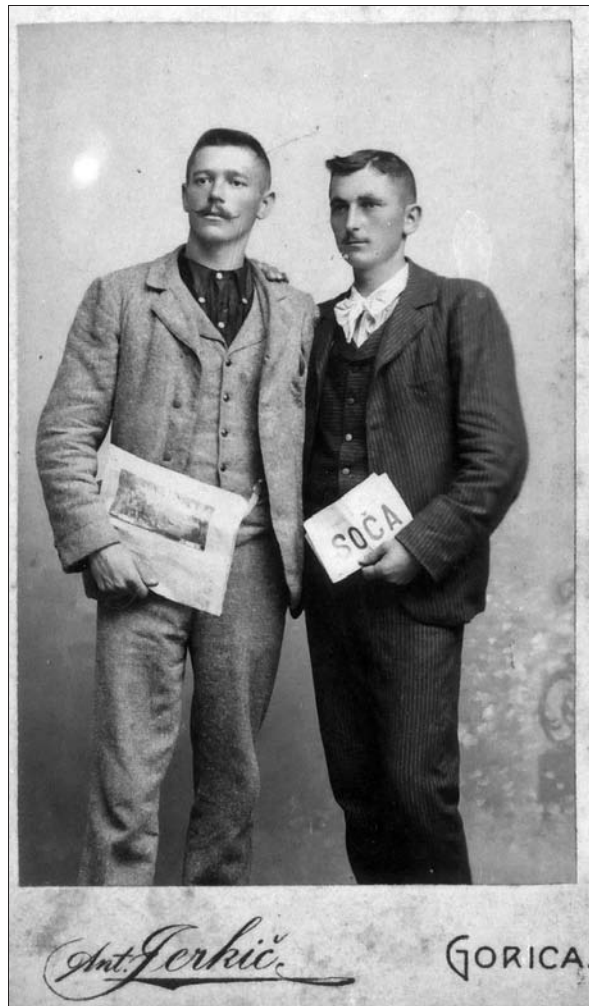
Vsi vpisi	Botri	Botre
1377	686	691
100 %	49,8 %	50,2 %

PREGLEDNICA 10: Podpisi botrov in boter v Kožbani 1853–1899.

Razmerja	Skupaj	Podpisani botri	Podpisane botre
Vsi podpisi	139	122	17
Delež	100 %	87,80 %	12,20 %
Vsi vpisi	1377	686	691
Delež vseh vpisov	10,10 %	17,80 %	2,50 %

Po letu 1853 je lastnoročno podpisanih vedno več botrov; ti sprva večinoma niso z obravnavane-ga območja. Podpisan je Anton Marinič iz Kojškega, sledita Andrej Kral, kmet iz *Idria Canalis*, in Anna Bilinger *di Gorizia ancila*, ki sta bila botra Jožefi Sirk iz Slapnika. Pismenost se je na območju očitno le počasi povečevala: od 139 podpisanih botrov in boter je bilo le 17 žensk. Prva podpisana ženska je bila kmetica Ana Munih, ki je bila 23. junija 1879 botra dan prej rojenemu Janezu iz Podpoznika.²⁷ Med podpisanimi ženskami je bila tudi Marija plemenita Onesti, ki je bila skupaj z Nikolajem Fabricijem deklarirana kot *possidentes*. Ti dve botri nista bili iz župnije Kožbana, tako da so prve »domače« podpisane botre Katarina Korečič, Marija Erzetič in Neža Kamušič.

²⁷ Podpoznik je vas, ki je bila po drugi svetovni vojni pridružena vasi Brezovk (Zorzut, *Krajevni*, str. 199–200).

Mladeniča (desni Ladislav Terkuč) iz Kojškega, člana tamkajšnje čitalnice (fotografija last Vilme Starc iz Kojškega).

Sklenemo lahko, da je bila pismenost, še zlasti med ženskami, nizka ter da na območju očitno ni bilo veliko posestniških ali premožnih družin z nekmečkimi poklici. Prva šola v Kožbani, v katero so hodili otroci iz preučevanih vasi, razen iz Golega Brda in Brega, se namreč omenja šele leta 1870 – na njej je leta 1874 kot pomožni učitelj gotovo poučeval kar kurat Andrej Juh. Šola v Mirniku, ki so jo obiskovali otroci iz Golega Brda in Brega, pa se je odprla šele leta 1880 ali dve leti prej.²⁸ Nekatero premožnejše družine so svoje naslednike želele izobraziti. Janeza Piculina iz Golega Brda, rojenega 30. januarja 1848, so starši dali v uk k šolniku Quarmarju v Čedad. Ta je imel nekaj učencev, ki jih je za ustrezno plačilo poučeval ter jim nudil hrano in stanovanje. Deček se je tam naučil tudi furlanskega in italijanskega jezika.²⁹

²⁸ Tul, Briške šole, str. 206–207.

²⁹ Po pripovedovanju Danila Piculina, rojenega 1924, iz Golega Brda zapisala Tanja Gomiršek.

Razlike v pismenosti glede na razvitost območja in ustanovitev šole

Razlike v stopnji pismenosti med župnijama Kožbana in Kojsko pred ustanovitvijo šole in po njej v posameznem kraju pokaže tudi seznam naročnikov in podpornikov Koledarja Mohorjeve družbe v Celovcu. Leta 1883 so bili v Kožbani nanj naročeni: kurat Andrej Jug, njegova sestra Katarina Jug ter Jože Kamuščik.³⁰ V Kojskem je bilo bistveno drugače. Leta 1883 so bili kot naročniki navedeni župnik Miha Koršič, učitelj Henrik Leban, Neža Persolja, Ludvik Lenardič, Anton Marinič, Ciril Kumar, Anton Kumar, Andrej Bastjančič, Janez Štekar, Urša Kumar, Filip Jančik, Janez Pušnar, Jože Vendermin, France Kumar, Jože Repos, Elizabeta Štekar, Anton Persolja, Franc Bevčič, Janez Vendermin, Janez Kumar, Jože Zuljan in Jože Jakin.³¹ Vidimo lahko, da je bilo podpornih članov bistveno več ter da je bilo med njimi kar nekaj žensk. To lahko pripišemo vplivu delovanja šol, saj je šola v Kožbani odprla vrata šele pred malo več kot 10 leti, šola v Kojskem pa je delovala že več kot 50 let. V naslednjih letih se je seznam naročnikov počasi, a vztrajno širil. Leta 1886 so bili med naročniki Koledarja Mohorjeve družbe za župnijo Kožbana navedeni: začasni kurat Ivan Kustrin, Jože Kamuščik, Anton Blažič, Anton Erzetič, Peter Miščik, Ana Goljevščik in Katarina Mavrič.³² V župniji Kojsko pa je bilo leta 1886 na Koledar naročenih 25 oseb: župnik Miha Koršič, duhovni pomočnik Gotard Pavletič, učiteljica Lojza Bavcon, Ludvik Lenardič, Janez Polenčič, Roža Persolja, Andrej Bastjančič, Anton Kumar, Anton Marinič, France Pahor, Vid Kumar, Janez Štekar, Janez Vendermin, Janez Pušnar, Elizabeta Štekar, Štefan Tomažič, Jožef Vendermin, Anton Persolja, France Bevčič, Katarina Lenardič, Uršula Kumar, Anton Pušpan, Neža Setničar, Katarina Oblak, Anton Gabrievič in Jože Vendermin.³³ V začetku 20. stoletja, leta 1907, je seznam članov in podpornih udov v Kožbani štel 25 oseb, v Kojskem pa 46.³⁴ Upoštevati je treba tudi razlike v številu prebivalstva, saj je bilo v današnji župniji Kožbana, ki je upoštevana v statistični obdelavi pismenosti, skoraj pol manj prebivalcev (Preglednica 11) kot v današnji župniji Kojsko. Tako razlike v številu članov, če upoštevamo delež prebivalstva, opazamo le v začetnem obdobju, ko je šola v Kožbani delovala le kratek čas.

PREGLEDNICA 11: Število prebivalcev v župnijah Kožbana in Kojsko po statistiki v Krajevnom leksikonu Slovenije I, 1968, str. 190–191.³⁵

Leto	Kojsko	Kožbana
1880	1087	643
1890	1185	630
1900	1187	613

Pismenost glede na socialni položaj in spol

V prvi polovici 19. stoletja je bila na območju Goriških brd ustanovljena le šola v Kojskem, in sicer leta 1826. Pred njeno ustanovitvijo je bilo šolanje otrok odvisno od finančne moči družine ter mišljenja, da je šolanje za otroka koristno. S šolanjem povezana mentaliteta, v smislu katera družina šola svoje potomce in ali šola vse otroke, je razvidna iz gradiva zapuščinskih razprav. V njem so popisali otroke pokojnega in njihov poklic, pri mladoletnih sirotah pa je skrbniški urad njihovi usodi sledil do polnoletnosti oziroma poroke. Tako lahko razberemo, kam in katere družine so pošiljale otroke na izobraževanje ter razlike v višini stroškov za izobraževanje fantov in deklic.

Gradivo zapuščinskih razprav pokaže, da so otroci revnih družin s starši sodelovali v družinski ekonomiji, trajno ali začasno služili pri bogatih družinah ter opravljali dela na domačem obratu; sodelovali so zlasti pri nabiranju in prodaji sadja in dračja, pri paši ... Taki otroci šolanja niso bili deležni. V gradivu zapuščinskih razprav zasledimo omembe, da je eden ali več potomcev umrlega služilo ali so bili pri vojakihih neznanokje.³⁶ Novice o odsotnih članih skupnosti, ki še niso znali brati in pisati, so se prenašale ustno, saj je bilo plačilo za pisanje in branje visoko vrednoteno.³⁷ Šolali so se zgolj otroci premožnih družin, ki so bili na domačem obratu »pogrešljivi« v smislu delovne sile, gospodinjstvo pa je bilo zmožno nositi stroške. Prav tako je razvidno, da so najpremožnejše posestniške družine v tem času šolale vse svoje otroke, tako deklice kot dečke, večje kmečke družine pa navadno le tistega moškega potomca, ki je prevzel družinsko kmetijo. Družine so šolale tudi otroke, ki ga je domači župnik spoznal za bistrega in se je nato izšolal za učiteljski ali uradniški poklic, ter seveda vse

³⁰ *Koledar za leto 1883*, str. 27.

³¹ Prav tam.

³² *Koledar za leto 1886*, str. 31.

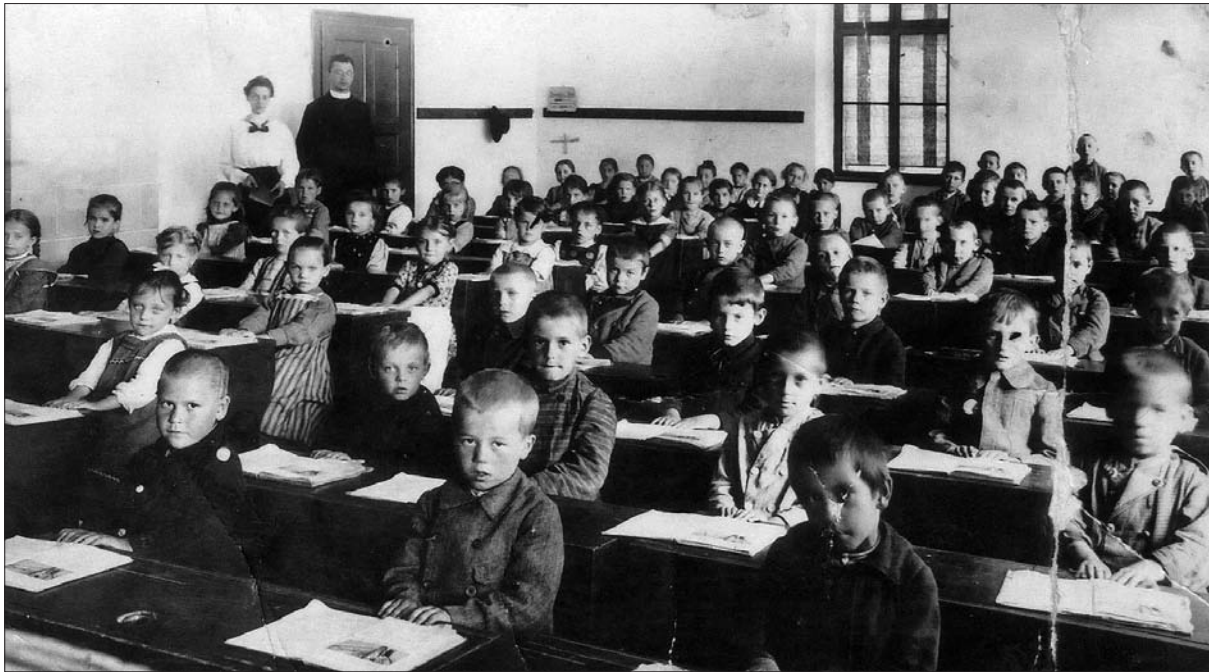
³³ Prav tam, str. 32.

³⁴ *Koledar za leto 1907*, str. 27–28.

³⁵ Župnija Kojsko je obsegala današnje vasi Kojsko, Brestje, Hum in Snežatno, župnija Kožbana pa Golo Brdo, Brdice, Breg, Senik, Slapnik, Vrhovlje pri Kožbani, Kožbano in Brezovk.

³⁶ Tako je npr. ob smrti Ane Korsič iz Gornjega Cerovega zabeleženo, da je njen sin Gašper, star 27 let, vojak, vendar se ne ve, kje (ASG, VE, 86 inv. 440). Podobno je zabeleženo v drugih popisih umrlih, med drugim v inv. 653, 671, 677 (ASG, VE, 87).

³⁷ Domačinu Antonu Mariniču so npr. za sestavo oporoke in pot v Števerjan plačali 3 goldinarje. Najvišje cenjena delovna usluga, celodnevno oranje s 6 voli in dvema delavcema, je znašala 5 goldinarjev in 19 ½ krajcarja. Dnevna dnina moškega je znašala približno 18 krajcarjev.

Učenci šole v Kozani pred prvo svetovno vojno (fotografija last Dragice Peršolja iz Kozane).

tiste, ki so želeli postati duhovniki. Tako je bilo npr. v družini leta 1831 pokojne Ane Vendramin s Huma 7 preživelih otrok.³⁸ Od teh je bil doma sin Anton, ki je znal pisati, 31-letni sin Jožef pa je bil profesor na normalki v Trstu.³⁹ Pred ustanovitvijo šole v Kojskem so otrokom iz jugovzhodnega dela Goriških brd plačevali izobraževanje pri zasebnih učiteljih in duhovnikih, dekleta pa so se šolala pri sestrah uršulinkah v Gorici.⁴⁰ Šolanje na višji gimnaziji ali na semenišču⁴¹ v Gorici so nadaljevali le tisti dečki, ki so bili zaradi sposobnosti in finančne zmožnosti družine usmerjeni v izobraževanje ter v uradniški, duhovniški ali učiteljski poklic. Pri razvoju šolske mreže na deželi je bila vključenost otrok v kmečko ekonomijo zavratalni dejavnik. Gospodinjstva so imela zaradi mešane kulture in blage mediteranske klime skoraj celoletni delovni ritem, z delovnimi konicami od spomladi, ko so začeli prodajati zgodnjo zelenjavo in sadje, do pozne jeseni, ko so obrali grozdje. Leta 1864/65 so v Goriških brdih delovale naslednje šole: Štmaver, Podsabotin, Biljana, Fojana, Kojsko in Šmartno, kjer

so poučevali zlasti lokalni duhovniki. Pred prvo svetovno vojno pa so bile ustanovljene še šole v Biljani (Dobrovem), Cerovem, Fojani, Hruševlju, Kojskem, Kozani, Kožbani, Medani, Mirniku, Pevmi, Podsabotinu, Škrljevem, Šmartnem, Števerjanu, Štmavru, Vedrijanu, Vipolžah in Višnjeviku, kjer so že poučevali domači učitelji.⁴²

Dekleta so, kot že omenjeno, šolale le redke posestniške družine ter premožne nekmečke družine. Že podatki o stopnji pismenosti botrov v obeh župnijah kažejo na pomembno razliko med spoloma, saj je bilo pisemenih približno sedemkrat več moških kot žensk. Schmidt⁴³ navaja podatke za trivialke, ki naj bi jih obiskovalo trikrat več dečkov kot deklic. Vprašanje pa je, ali je bil večji delež deklic na Kranjskem povezan z »delovno mrtvo sezono pozimi«, ki je v Goriških brdih skoraj ni bilo. Možna vzroka sta bila tudi drugačna socialna struktura kmečkega prebivalstva ter večji delež trivialk v mestih, zaradi katerega se je povečalo število otrok, ki so obiskovali pouk. Iz strukture pisemenih boter v Goriških brdih je razvidno, da so bile pisanja večše žene naslednjih posestniških družin z obravnavanega območja: Urbančič iz Brestja, Gašparin iz Šmartna, Kumar in Žigon iz Kojskega in Mačus s Huma ter njihove sorodnice, ki niso živele na obravnavanem območju, temveč so bile naprošene za botre: Jožefa Battistig de Rothenfeld, Ana de Kunčič ... Prav tako so se šolala dekleta premožnih nekmečkih družin: posojevalca denarja Ivana Graunarja in grajskega oskrbnika Luke

³⁸ Zabeleženi so: Anton, star 40 let, vojak Štefan, star 37 let, Mihael, star 34 let, profesor Jožef, star 31 let, Valentin, star 29 let, Marijana, stara 42 let, in Ana, stara 40 let.

³⁹ ASG, VE, 85, inv. 214.

⁴⁰ Mestna šola v Gorici se omenja od leta 1471 (Schmidt, *Zgodovina šolstva*, I, str. 29). Dekleta so se šolala pri uršulinkah (Brancati, *L'organizzazione*, str. 49). Obstajale so tudi štiri zasebne šole (prav tam, str. 74). V Gorici so v prvi polovici 19. stoletja delovali gimnazija, filozofski učni zavod in semenišče (Schmidt, *Zgodovina šolstva*, II, str. 254).

⁴¹ Semenišče je ustanovil goriški nadškof Karel Mihael Attems. Zaprt je bilo med letoma 1783 in 1818, ko je bilo v Gorici ponovno ustanovljeno Centralno bogoslovno semenišče (Podbersič, *Izobraževanje*, str. 161).

⁴² Tul, Briške šole, str. 188–212.

⁴³ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, I, str. 255.

Premožne družine so dekleta šolale tudi na gospodinjskih tečajih pri redovnicah v Tomaju (fotografija last pok. Darina Debenjaka iz Kozane).

Komjanca iz Števerjana. Mlada in premožna Jožefa, vdova Graunar, je na šolanje k uršulinkam v Gorico poslala prvorojenko Jožefo in drugorojenko Terezo, tretjerojeni Franc, rojen 25. septembra 1811, pa je v obdobju, ki ga zajema gradivo skrbniškega urada, bival in se šolal na gimnaziji v Gorici.⁴⁴ Podobno je bilo v družini pokojnega grajskega oskrbnika Luke Komjanca. Vdova je hčerko Katarino nastanila v Gorici, kjer se je izučila branja, pisanja in šivanja. Enako se je zgodilo sestrama Frančiški in Jožefi.⁴⁵ Šolanje je bilo povezano z visokimi stroški: zgolj nastanitev in hrana pri gostilničarju ter pouk v Gorici, kjer se je šolal sin Franc, so vdovo Graunar stali 100 goldinarjev, domača mesečna oskrba je stala od 2 do 4 goldinarje, bivanje v mestu skupaj s poukom pa 10 goldinarjev mesečno. Z bivanjem v mestu so bili povezani tudi stroški za ustrezno obleko. Mati je Francu Graunarju za zimsko obleko iz sukna odštela 18, za poletno pa 12 goldinarjev. Zraven sta spadali še 2 platneni srajci po 1 goldinar in 30 krajcarjev vsaka, klobuk, vreden 2 goldinarja, par čevljev in par škornjev, ki so skupaj stali 4 goldinarje in 20 krajcarjev. Vsa obleka in obutev je torej stala 39 goldinarjev in 20 krajcarjev.⁴⁶ Letni stroški šolanja so tako po grobi oceni znašali

140 goldinarjev. Stroški, ki jih je skrbniškemu uradu prijavila mati, namreč niso vključevali knjig, pripomočkov za pisanje in papirja. Letni strošek prehrane šestčlanske družine, zabeležen v elaboratih franciscejskega katastra, je znašal 196 goldinarjev in 44,68 krajcarja, oziroma 32 goldinarjev in 47,45 krajcarja na posameznika. Tako bi z denarjem, namenjenim za pouk, pokrili stroške letne prehrane za več kot 4 člane družine.⁴⁷

Nekoliko nižji, pa kljub temu visoki stroški so bili povezani tudi s šolanjem deklet pri sestrah uršulinkah. Obračun stroškov za vzdrževanje Katarine Graunar od 24. aprila 1835 do 24. aprila 1836 je bil naslednji: bivanje⁴⁸ in pouk v Gorici sta stala 11 goldinarjev mesečno. Skrbnica je navedla še stroške za obleko: blago in šivanje poletne obleke, vredna 1 goldinar in 30 krajcarjev, 2 predpasnika, vredna 28 krajcarjev, 2 para nogavic, vredna 30 krajcarjev, 2 para škorenjčkov, vredna 1 goldinar in 10 krajcarjev, 2 srajci, vredni 1 goldinar in 40 krajcarjev, blago in šivanje 2 zimskih oblek, vredna 5 goldinarjev in 40 krajcarjev, ter 2 ovratni ruti v vrednosti 20 krajcarjev.⁴⁹ Skupaj bi stroški 10-mesečnega šolanja Katari-

⁴⁴ ASG, VE, 83, inv. 6.

⁴⁵ ASG, VE, 86, inv. 393.

⁴⁶ ASG, VE, 83, inv. 6.

⁴⁷ ASG, CS, Elaborati, 66.

⁴⁸ Doma so stroški za hrano znašali pet krajcarjev dnevno, oziroma dva goldinarja mesečno.

⁴⁹ ASG, VE, 86, inv. 393.

Učiteljica Alojzija Simčič iz Šmartnega v Brdih
(fotografija last Elvire Markočič iz Šmartnega).

ne Graunar znašali 121 goldinarjev in 18 krajcarjev. Če vsoto primerjamo s povprečno letno plačo hlapca, ki je znašala 24 goldinarjev, parom čevljev, vrednim 2 goldinarja, in popravilom starih čevljev, vrednim 1 goldinarja, skupaj 27 goldinarjev, oziroma z letno plačo dekle ali mladeniča v višini 18 goldinarjev⁵⁰ ali s stroški prehrane družinskih članov, vidimo, kakšen strošek je za družino predstavljalo šolanje otrok.

Patriarhalna usmerjenost družbe, zlasti v javni sferi, se je kazala tudi v času, ki ga je družina »dodelila« za šolanje fantom oziroma dekletom. Pomoč pri vsakdanjih opravilih v gospodinjstvu je družina pričakovala zlasti od deklet, za katera je v dokumentaciji skrbniškega urada skoraj vedno zabeleženo, da so doma in se bodo izučila za gospodinjstva opravila – *domestica economia*. To je vidno še v celotnem 19. stoletju, tudi z ustanavljanjem šol in novim šolskim zakonom iz leta 1869.⁵¹ Zakon je šolsko obveznost

Vhod v mogočno Kamušičevo domačijo na Vrhovlju
pri Kožbani. Prvi podpisani boter v župniji
Kožbana je bil leta 1848 Jožef Kamušič
(fotografija last Goriškega muzeja).

podaljšal s 6 na 8 let; to pomeni, da so morali šolo obiskovati otroci, stari od 6 do 14 let.⁵² V peticiji, ki jo je leta 1889 v Kozani podpisalo kar 37 očetov ter jo objavilo v časopisu *Soča*, so podpisniki prosili za oprostitev otrok od obiskovanja šole v poletnih mesecih. Otroci so velikokrat spremljali matere, ki so v večja koroška letoviška mesta odhajale prodajat sadje. Očetje so ostali doma in pošiljali sadje ženam ter poleg tega skrbeli za otroke. Materam so pri prodaji pomagale že 13 ali 14 let stare deklice.⁵³ »Deklica 13 ali 14 let, stara obiskuje nadaljevalni tečaj, vendar jo mora mati seboj na kupčijo vzeti; saj zasluži toliko, kakor 20 letna dekla (če jo je sploh še mogoče dobiti), ki pa stane kupčevalca za 3 mesece celih 80 in še več gold., kazen tudi tu ne zaostane.«⁵⁴ Kljub vztrajanju pri stari mentaliteti so morali starši otroke pripravljati na življenje v razvijajoči se industrijski družbi, kjer so morali znati še kaj več od običajnega kmečkega dela. Zavest, da more osnovna šola z gospodarskim in kulturnim usposabljanjem učencev kmetu izboljšati in olepšati življenje, se je le počasi širila.⁵⁵ Če nas mišljenje, da šola kmečkim otrokom ni potrebna, ne čudi pri kmetih, težko razumemo izobraženi klerikalni tabor (Tonkli v goriškem deželnem zboru in Toman v dunajskem parlamentu), ki je prav tako nasprotoval

Določal je, da je treba osnovno šolo ustanoviti povsod, kjer je v razdalji ene ure hoda po petletnem povprečju več kot 40 otrok, ki morajo obiskovati več kot štiri kilometre oddaljeno šolo. Zakon je tako vpeljal splošno šolsko obveznost (Schmidt et al., *Osnovna šola*, str. 9).

⁵² Schmidt et al., *Osnovna šola*, str. 10.

⁵³ *Soča*, 7. 6. 1889, št. 23.

⁵⁴ *Soča*, 7. 6. 1889, št. 23.

⁵⁵ Schmidt, *Zgodovina solstva II*, str. 127.

⁵⁰ ASG, CS, Elaborati, 66.

⁵¹ Državni osnovnošolski zakon je bil sprejet 14. maja 1869.

novi šolski reformi in podaljševanju šolanja. Klerikalni politiki so zagovarjali stališče, da je nova šola kmečkemu človeku nepotrebna in da bo ustvarjala učenjake, ki ne bodo več voljni delati.⁵⁶

Iz zapiskov premožne Dore Obljubek je razvidno, da so otroke v šolo redno pošiljali briški »višji« slojji, tj. posestniki in večji kmetje.⁵⁷ Odnos pretežnega dela staršev do šole sredi 20. stoletja opiše sledeči zapis kožbanske učiteljice Alojzije Košir v začetku oktobra 1951: »Ta teden smo snov le ponavljali, zato ker je bil zelo slab obisk. Otroci trgajo grozdje (IV., in V. razred).«⁵⁸ Še dolgo po drugi svetovni vojni so ljudje menili, da je (višja) izobrazba bolj potrebna fantom kot dekletom. V nižji gimnaziji v Kojškem so leta 1960 sicer prevladoval deklice,⁵⁹ ki pa so bile večinoma iz Kojškega in bližnjih vasi, tako da so za pot v šolo potrebovale manj časa. Pri izstopu iz izobraževalnega procesa se je pri fantih pojavljala le en vzrok: preselitev v drug kraj, pri dekletih pa dopolnjena starost, ko obiskovanje šole ni bilo več obvezno, oziroma potreba po pomoči v domačem gospodinjstvu. Tako je Valerija Simčič nižjo gimnazijo prenehala obiskovati zaradi materine bolezni. Učitelj je zapisal, da »ni druge ženske delovne moči v hiši.«⁶⁰ Edina doslej znana učiteljica, po rodu iz Goriških brd, ki je strokovni izpit opravila pred letom 1900, je bila Pavla Kumar iz Kojškega. Leta 1891 je maturirala na slovenskem oddelku učiteljskega v Gorici⁶¹ in leta 1894 opravila strokovni izpit.⁶² Do prve svetovne vojne so se ji pridružile še Ema Lenardič iz Kojškega, rojena 21. maja 1881, ki je maturirala v Gorici leta 1901,⁶³ Ana in Olga Prinčič⁶⁴ iz Vipolž, Olga in Terezija Zorzut iz Medane,⁶⁵ Stefanija Jerman iz Fojane⁶⁶ in Ivanka Lapajne iz Cerovega.⁶⁷ Zanimiva je ugotovitev goriškega domoznanskega zgodovinarja Simona Rutarja, ki je sicer opisal pismenost v Beneški Sloveniji, »da se ženske uče same med seboj. Učna knjiga jim je slovenski molitvenik. Njim je največ

Skupina šolarik iz Kojškega leta 1919
(fotografija last Vilme Starc iz Kojškega).

do tega, da morejo priti 'h maš', z molitvenikom, dočim se moški zato ne menijo. Sicer pa rade čitajo tudi druge primerne slovenske knjige. Žal, da jih imajo malo in da jim jih malokdo preskrbuje!«⁶⁸ Če sta za moške prestiž in družbeni položaj v skupnosti predstavljala pripadnost in članstvo v cerkvenih bratovščinah, je bilo to za ženske znanje branja ter z njim povezano aktivno sodelovanje pri cerkvenih obredih, saj v bratovščinah do konca 19. stoletja niso smele sodelovati. Tudi dečke so, razen tistih, ki so šli za duhovnike, redko šolali na višjih šolah in so jim namenili le osnovno izobrazbo. Leta 1825 so goriško normalno obiskovali Anton Graunar, Andrej Terpin in Janez Klančič iz Števerjana, Janez in Alojz Toroš iz Medane, Mihael Simčič iz Kozane, Janez Štekar in Jožef Jančič iz Kojškega, Filip Peršolja iz Cerovega, Anton in Valentin Pintar iz Podsabotina ter Luka Kodrič, Andrej Školaris in Jožef Hlede iz Vipolž.⁶⁹ Na upad števila dijakov v gimnaziji naj bi vplivalo naraščajoče omejevanje vpisa kmečkih otrok od dvajsetih let dalje.⁷⁰ Tako je bil leta 1867 Janez Kociancič iz Vipolž v 5. razredu goriške realke edini od učencev vseh treh razredov iz Goriških brd.⁷¹ Leta 1873 sta bila v 1. b razredu Alojz Le-

⁵⁶ Schmidt et al., *Osnovna šola*, str. 49.

⁵⁷ Glej DA Obljubek, Dora Obljubek, *Kronika in Keršič*, Kolon in gospodar, str. 95–133.

⁵⁸ PANG, OŠ Dobrovo, t. e. 35, a. e. 96.

⁵⁹ Leta 1960 je bilo v 1. razredu 12 deklic in 8 dečkov, v 4. razredu pa 8 dečkov in 13 deklic; leta 1948/49 je bilo v 1. razredu 25 fantov in 32 deklet. Leta 1950/51 je bilo v 1. razredu nižje gimnazije 28 fantov in 27 deklet (od tega kar 62 % nezadostnih), v 2. razredu 13 fantov in 20 deklet, v 3. razredu pa 11 fantov in 13 deklet (PANG, OŠ Dobrovo, t. e. 21–22).

⁶⁰ PANG, OŠ Dobrovo, t. e. 21–22.

⁶¹ Žensko učiteljske je bilo v Gorici ustanovljeno leta 1869. Imelo je dva oddelka, slovensko-nemškega in italijansko-nemškega (Schmidt et al., *Osnovna šola*, str. 25). Vpis Slovenk na učiteljske med letoma 1881 in 1886 je bil nizek. V prvih razredih jih je bilo le po sedem, v začetku jih je bilo za polovico več. Z nekaj nihanji je kasneje njihovo število ves čas naraščalo (Tul, Slovensko, str. 114).

⁶² Geslo Pavla Kumar v: Savnik, Kumar Pavla, str. 219.

⁶³ Lavrenčič Pahor, Primorski učitelji, str. 238.

⁶⁴ Prav tam, str. 329.

⁶⁵ Prav tam, str. 460.

⁶⁶ Prav tam, str. 182.

⁶⁷ Prav tam, str. 231.

⁶⁸ Rutar, *Beneška Slovenija*, str. 61.

⁶⁹ *Classification der Schüler*, str. 1–5, 7.

⁷⁰ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, I, str. 124.

⁷¹ *Siebenter Jahresbericht*, 1897, str. 85–86.

nardič iz Števerjana in Ferdinand Šfiligoj iz Medane, v 2. a razredu pa Franc Rožič iz Šmartnega ter Edmund in Jožef Žigon iz Kojskega.⁷² Število učencev se je v 2. polovici 19. stoletja skokovito povečevalo. Leta 1867 so bili na goriški realki le trije razredi s 70 učenci, leta 1873 pa že devet razredov in paralelk, ki jih je obiskovalo 234 učencev.

Družbeni in ekonomski pomen pismenosti

Znanje branja in pisanja je zaradi težke dostopnosti⁷³ spadalo med visoko vrednotena znanja, zato je bilo plačilo za sestavo dokumentov visoko. Tisti, ki so to znanje posedovali, so bili cenjeni člani vaše skupnosti, velikokrat poklicani, da prisostvujejo intimnim družinskim zadevam: sestavi oporoke, pričanju o predaji premoženja, popisu premoženja, poročnim pogodbam ... Ob smrti ali v primeru pričanja o lastniških razmerah pred sodiščem so vaščani izbrali enega ali dva poverjenika. Sodelovanje pri zapuščinskih zadevah in popisih premoženja je poleg finančnih ugodnosti prinašalo tudi družbeni položaj in z njim povezano družbeno moč.⁷⁴ Če primerjamo strošek dne, ki je za dninarja skupaj s hrano znašal 18,37 krajcarja, za dninarico pa 13,74 krajcarja,⁷⁵ lahko rečemo, da so notarske tarife⁷⁶ predstavljale od 2 do 5 dnin. Tako je honorar domačinu Antonu Mariniču za sestavo oporoke in pot v Števerjan znašal 3 goldinarje.⁷⁷

Pismeni posamezniki v Goriških brdih so bili tista plast prebivalstva, ki je posegala po vodstvenih položajih v vaški skupnosti. To so bili župani, dekani, vaški svetniki in predstavniki. Znanje jim je omogočalo bolj ali manj aktivno komunikacijo z oblastnimi organi na deželni ravni. Sodelovanje pri zapuščinskih zadevah in popisih premoženja je prinašalo tudi finančna nadomestila, saj so bili izvajalci bolj zapletenih popisov kot izvedenci plačani s 3 goldinarji dnevno. V 19. stoletju so bila volila bratovščinam in šolskemu skladu sprva stvar prestiža. Tako je npr. krčmar Ivan Knez iz Pevme ob smrti 2 goldinarja zapustil šolskemu skladu Normalke in še 2 goldinarja verskemu skladu.⁷⁸ Enako vsoto je šolskemu skladu zapustil Anton Klanjšček iz Števerjana.⁷⁹

⁷² *Dreizehnter Jahresbericht*, 1873, str. 78–83.

⁷³ Delež nepismenih (današnje ozemlje države Slovenije), rojenih pred letom 1840, je znašal 54 %, med letoma 1840–1850 40 %, med letoma 1850–1860 27 %, med letoma 1860–1870 16 %, med letoma 1870–1880 9 %, med letoma 1880–1890 5 %, med letoma 1890–1900 pa 3 % (Schmidt, *Osnovna šola*, str. 54).

⁷⁴ Sahlins, *Ekonomika*, str. 173.

⁷⁵ ASG, CS, Elaborati, 66.

⁷⁶ Za akt o izjavi za dediča je notarska tarifa znašala 1 goldinar in 40 krajcarjev, za zapis zapuščinske razprave 1 goldinar in 20 krajcarjev, taksa za ostale notarske zapise pa je glede na zahtevnost besedila znašala od 30 krajcarjev do 3 goldinarjev (ASG, GDCG, VE 85, inv. 220. ASG, GDCG, CN 87).

⁷⁷ ASG, GDCG, VE 85, inv. 36.

⁷⁸ ASG, GDCG, VE 85, inv. 15.

⁷⁹ ASG, GDCG, VE 85, inv. 36.

Zaključek

V 1. polovici 19. stoletja v Goriških brdih, razen v Kojskem, še ni bilo osnovnih šol, zato so bili stroški za šolanje otrok na plečih družine. Tako so se šolali le redki posamezniki iz premožnih družin, ki so si to lahko privoščile. Vključenost otrok v delovne procese je pomenila počasno, a kljub temu vztrajno širjenje pismenosti od najpremožnejših plasti do širših nižjih slojev. Do tega je prišlo še zlasti konec 19. stoletja z ustanavljanjem šol. Šolanje deklet je, razen pri izobraženih in prosvetljenih premožnih družinah, pomenilo kompromis med zahtevami države oziroma zakona in miselnostjo, da jim znanje in izobrazba za vodenje kmečkega gospodinjstva nista potrebna. Tako so jih v največji možni meri vključevali v delovne procese in obiskovanje šole omejili na nujni minimum. Znanje pisanja in branja je bilo visoko družbeno vrednoteno, kar se je kazalo v položajih, ki so jih pismeni posamezniki zasedali v okviru vasi.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASG – Archivio di stato di Gorizia

Libri strumenti tavolari (LST), 104, 127; 172, 121.

Catasti sec. XIX–XX (CS), Elaborati, Operato d'estimo catastale della Sottocomune di San Floreano, 66.

Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia – Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario (GDCG), Ventilazioni ereditarie (VE), 83–87; Contratti notarili (CN), 87.

ASPG – Archivio storico provinciale di Gorizia

Giunta provinciale (GP), sez. II-52, busta 506, fasc. 1368.

AST – Archivio di stato di Trieste

Catasto franceschino (CF), Elaborati catastali, Operato d'estimo della Comune di San Martino (Quisca), 678; Operato d'estimo della Comune di Cosbana, 215.

DA Obljubek – Družinski arhiv Obljubek, Dora Obljubek, Kronika.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

OŠ Dobrovo, Tedniki šolskega dela Kožbana.

OŠ Dobrovo, OŠ Kojsko, Redovalnice in tedniki nižje gimnazije Kojsko.

ŽA Koj – Župnijski urad Kojsko
Libro de nati 1824–1853.

ŽA Kož – Župnijski urad Kožbana
Liber baptizatorum (LB) I. 1785–1826; Liber
baptizatorum (LB) II. 1827–1852; Liber bapti-
zatorum (LB) III. 1853–1899.

ČASOPISI

Soča, 1889.

USTNI VIRI

Danilo Piculin (roj. 1924), Golo Brdo (zapisala Tanja
Gomiršek).

LITERATURA

Averso Pellis, Olivia: L'infanzia, scuola, lavoro nei
ceti popolari. *Borc San Roc* 6, 1994, str. 57–106.

Bešter-Turk, Maja: Pismenost v učnem načrtu za
slovenščino v osnovni šoli (1998) in njegovi po-
sodobljeni različici (2008). *Razvijanje različnih
pismenosti*, Koper, 2011, str. 46–58.

Brancati, Mario: *L'organizzazione scolastica nella
Contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615
al 1915*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna;
Gorizia: Associazione culturale »Mo. Rodolfo
Lipizer«, 2004.

*Classification der Schüller an der k. k. Masterhauptschu-
le zu Görz nach geendigtem Sommer-Curse*. Görz:
K. K. Musterhauptschule zu Görz, 1825.

*Dreizehnter Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule in
Görz am Schlusse des Studienjahres 1873*. Görz:
Druck von Seitz.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci*, I. Ljubljana: sa-
mozaložba, 1932.

Gabršček, Andrej: *Kažipot po pokneženi grofovini go-
riško-gradiški*. Gorica: Goriška tiskarna, 1894.

Gomiršek, Tanja: *Gospodarska, socialna in kulturna
zgodovina kmečkih družin v Goriških brdih v pred-
marčni dobi (območje Kojskega, Števerjana in sosed-
njih vasi)*. Doktorska disertacija. Koper, 2016.

Gomiršek, Tanja: Spremembe na področju agrarnih
panog v jugovzhodnem delu Goriških brd v 19.
stoletju. *Kronika* 59, 2011, str. 257–282.

Keršič, Irena: Kolon in gospodar – dva načina življe-
nja in dve stanovanjski kulturi. *Etnolog* LIII (2/1),
1992, str. 95–136.

Koledar Družbe svetega Mohora: za navadno leto 1883.
Celovec: Tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovci,
1882.

Koledar Družbe svetega Mohora: za navadno leto 1886.
Celovec: Tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovci,
1885.

*Koledar Družbe svetega Mohorja: za navadno leto
1907*. Celovec: Tiskarnica družbe sv. Mohora v
Celovcu, 1907.

Lavrenčič Pahor, Minka: *Primorski učitelji 1914–
1941*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, 1994.

Marušič, Branko: Brda in državne meje (1797–1947).
Briški zbornik (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina
Brda, 1999, str. 116–131.

Pahor, Samo: Pregled zgodovine slovenskega šolstva
na današnjem ozemlju Italijanske republike do
leta 1945. *Slovensko šolstvo na Goriškem in Trža-
škem*. Trst: Odbor za proslavo 40-letnice obnovi-
tve slovenskih šol v Italiji, 1986, str. 47–85.

Podbersič, Renato: Izobraževanje goriške duhovšči-
ne med prvo svetovno vojno. *Učiteljice v šolskih
klopeh: zbornik ob 130. obletnici ustanovitve Slo-
venskega učiteljskega združenja za dekleta v Gorici* (ur. Vlasta
Tul). Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 2005, str.
161–172.

Rutar, Simon: *Beneška Slovenija. Prirodnoznanstvi in
zgodovinski opis*. Cedad = Cividale del Friuli:
Združenje Evgen Blankin: Associazione [Evgen
Blankin], 1998.

Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščan-
ska: izdaja v dveh delih. Prirodnoznanstvi, statistični
in kulturni opis, 1892 [in] Zgodovinski opis 1893*.
Nova Gorica, Ljubljana: Branko, Jutro, 1997.

Savnik, Roman: *Geslo Pavla Kumar. Primorski slo-
venski biografski leksikon* 9. zv., Gorica, 1983, str.
219.

Schmidt, Vlado, Vasilij Melik in France Ostanek
(ur.): *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*.
Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na
Slovenskem*, I, II in III. Ljubljana: Delavska enot-
nost, 1988.

*Siebenter Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule in
Görz am Schlusse des Studienjahres 1867*. Görz:
Paternolli.

Tul, Vlasta: Briške šole pred sto leti. *Briški zbornik*
(ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str.
188–213.

Tul, Vlasta: Slovensko izobraževališče za učiteljice v
Gorici. *Učiteljice v šolskih klopeh: zbornik ob 130.
obletnici ustanovitve Slovenskega učiteljskega zdru-
ženja za dekleta v Gorici* (ur. Vlasta Tul): Nova Gorica, Po-
krajinski arhiv, 2005, str. 111–137.

Valjavec, Josip: *Italijansko-slovenski slovar*. Ljubljana:
Katoliška bukvarna, 1914.

Zorzut, Ludvik: Podpoznik. *Krajevni leksikon Slove-
nije*, 1968, str. 199–200.

 S U M M A R Y

Literacy among the rural population of the Goriška brda in the nineteenth century

The contribution focuses on two questions: the difference in literacy rates before and after the introduction of primary school and the disparity in literacy both among different strata of the rural population and between the two sexes. The interest is not directed at those inhabitants who received education to become priests, officials or teachers, but rather at those who primarily depended on agriculture for their livelihood and lived in the Goriška brda. Literacy has been subject to qualitative research, based on godparents' entries and signatures, respectively. In this connection, it ought to be pointed out that parents always selected godparents among relatives or friends of equal or higher social status. Thus, the obtained literacy rates may be said to be somewhat higher than the actual ones. The number of signatures has led us to conclude that prior to the introduction of primary school, writing and reading was only learnt by a few individuals. References to their »profession«, which in our case are indications of

their social status, reveal that these were members of the wealthiest rural families. Private education was expensive and hence inaccessible to most. The cost of one-year schooling for a child equalled that of feeding a family of four, which only few could afford. Within two decades after the introduction of primary school in the area, literacy rates rose from less than one percent to over 10%, indicating that most school-age children acquired basic writing skills. In rural households, children constituted workforce that was indispensable in performing daily activities. Girls, in particular, were expected to commit to working on the farm. Due to their help, as well as owing to the overall belief that they did not need knowledge, they were the first ones to be excluded from the education process. According to the results obtained, there were about seven times more literate men than women before primary school was introduced. With reading and writing skills being among the most valued kinds of knowledge in rural society, individuals possessing them occupied important positions in the organization of the village community. Being literate enabled them to actively communicate with the authorities and promote the interests to the benefit of the area they represented. In doing so, they contributed to the common wellbeing, which was crucial for the survival of every individual in the community.